

ประเพณีสารทเดือนสิบ

ประเพณี เดือนสิบ

“สารท” เป็นนักชัตฤกษ์ที่นิยมทั่วไปของชนชาวไทยมาแต่โบราณกาล ด้วยถือเป็นสมัยที่จะได้ทำบุญเมื่อวันเวลาและเดือนทางจันทรคติได้ผ่านพ้นไปถึงกลางปี ซึ่งตรงกับแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ (สิ้นเดือนสิบ) ตกในราวกลางเดือนกันยายนถึงกลางเดือนตุลาคม สารทเดิมเป็นพิธีการทำบุญตามคติพราหมณ์ ในช่วงฤดูที่พืชพันธุ์ธัญชาติกำลังให้ผลในระยะแรก ข้าวออกรวง จึงเอาข้าวในไร่นาที่กำลังตั้งท้องเป็นน้ำนมมาทำยาคุและกวนข้าวปายาสเลี้ยงพราหมณ์ และประกอบการกุศลเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในไร่นา เกิดสวัสดิมงคลแก่ตนเองเมื่ออายุล่วงมาได้อีกกึ่งปี รวมทั้งประสานสามัคคีและสงเคราะห์ระหว่างกันด้วย พิธีสารทนี้ในสมัยกรุงสุโขทัยได้ทำกันในวาระขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ แต่ในสมัยต่อมาประเพณีสารทการทำบุญกลางปีได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการถวายข้าวทิพย์และข้าวมธุปายาสแด่พระสงฆ์ ผู้เป็นเนื่อนาบุญตามคติในพระพุทธศาสนาตามลำดับ ปัจจุบันวิธีปฏิบัติและกำหนดการทำบุญประเพณีสารทอาจจะมี ความแตกต่างคลาดเคลื่อนกันไปบ้าง ขึ้นอยู่กับหมู่ชนและขนบธรรมเนียมประเพณีในแต่ละภาค แต่ละท้องถิ่น เช่น ภาคกลาง กำหนดแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ภาคอีสาน กำหนดขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ภาคใต้ กำหนดแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ส่วนชาวมอญ กำหนดขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นต้น แต่โดยทั่วไปถือแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ คือนับถัดจากช่วงวาระตรุษสงกรานต์จนถึงวาระสารทเดือนสิบทางจันทรคติจะครบ ๖ เดือนพอดี

“สารท” หรือ “สรท” ในภาษาบาลี “ศารท” ในภาษาสันสกฤต เดิมเป็นการทำบุญด้วยกรเลี้ยงพราหมณ์และประกอบการกุศลเพื่อเป็นสิริมงคล มาเป็นการถวายภัตตาหาร (บริจาคตาน) แด่พระสงฆ์ และเป็นทักษิณานุปาทาน (อุทิศ) ให้แก่ญาติในปรโลก ในรอบปี จนเป็นเทศกาลสิ้นเดือนสิบ หรือ “สารทฤดู” ซึ่งเป็นฤดูใบไม้ร่วงเริ่มต้นในเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายน บางที่ก็เรียกว่า “ฤดูสารท” และการทำบุญกลางปีก็เรียกว่า “ทำบุญวันสารท”

นอกจากนี้ยังมีพิธี “ศราทธ” หรือ “ศราทธ” ตามคติพราหมณ์ ซึ่งเป็นการทำบุญ (ยัญ) ให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ไม่ให้ต้องไปตกนรก เป็นการบวงสรวง เช่นไหว้ต่อเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเปตพลี ซึ่งเรียกว่า “ศราทธพรต” อีกด้วย

เมื่อพิธีสารทได้แผ่เข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ ชนชาวไทยได้รับประเพณีนี้มาประพฤติปฏิบัติตาม ครั้นถึงกำหนดและที่เคยทำบุญตามฤดูกาลให้แก่พราหมณ์ก็ได้ละเลยเฉยเสีย ได้ปรับพิธีกรรมมาเป็นประเพณีทำบุญตามคติในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “บุพเพตพลี” ด้วยอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปปรโลก โดยจัดภัตตาหารถวาย (อังคาส) แด่พระสงฆ์ดังที่เคยทำแก่พราหมณ์ ถือสมณะว่าเป็นเนื่อนาบุญที่ยิ่งกว่า นอกจากนี้มีหลักฐานปรากฏในหนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ มีว่า “เมื่อพราหมณ์มีสิบเนื่องกันมาช้านานหลายพันปีเช่นนี้ จึงเป็นที่นับถือของคนทั้งปวง ในหนังสือต่าง ๆ ที่ชนนับถือพระพุทธศาสนาแต่ ที่สุดจนธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นต้น ซึ่งอ้างว่าเป็นพุทธภาษิตก็ยิ่งเรียกสมณะกับพราหมณ์เป็นคู่กัน พราหมณ์เป็นที่นับถือไม่มีผู้ใดจะหมิ่นประมาท ถ้าพราหมณ์เหมือนอย่างเช่นบ้านเราอย่างนี้แล้วก็เห็นจะไม่ยกขึ้นเป็นคู่กับสมณะ พราหมณ์เป็นที่นับถืออย่างเอกอย่างนับถือพระสงฆ์เช่นนี้ จึงได้เป็นสำหรับผู้ซึ่งปรารถนาความเจริญ คือ อยากจะให้ข้าวในนาบริบูรณ์จึงเอาข้าวที่กำลังตั้งท้องมาทำยาคุเลี้ยง

พราหมณ์แลกวข้าวปายาสเลี้ยงพราหมณ์... เมื่อการพระราชพิธีของพราหมณ์ตกเข้ามาในแผ่นดินสยามก็พลอยประพุดิตตามลัทธิพราหมณ์ด้วย สมคำซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ว่า เป็นฤกษ์ที่ชนทั้งปวงกวข้าวปายาสและทำยาคุเลี้ยงพราหมณ์เมื่อสมณพราหมณ์เป็นคู่กันเช่นนี้ ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาในชั้นแรกที่เข้ารีตใหม่เคยถือพราหมณ์ เดิมได้ทำบุญตามฤดูกาลแก่พราหมณ์เดิมมาอย่างไร้เมื่อมาเข้ารีตถือพระพุทธศาสนาแล้วเมื่อถึงกำหนดที่ตัวเคยทำบุญ ผู้ใดละเลยจะนั่งเสียไม่ทำ เมื่อเชื่อว่าพระพุทธรองค์และพระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญอันวิเศษยิ่งขึ้นไปกว่าพราหมณ์ ก็ต้องมาถวายพระสงฆ์เหมือนเช่นเคยทำอยู่แก่พราหมณ์ ถ้าผู้ใดจะละทิ้งศาสนาพราหมณ์เดิมของตัวเองให้ขาดไม่ได้เพราะความเกรงใจ ก็คงเป็นทำทั้งสองฝ่ายถวายทานแก่สมณะด้วยพราหมณ์ด้วย...”

ดังนี้ พิธีสารทของพราหมณ์จึงปรับเข้ามาเป็นพิธีสารทในพระพุทธศาสนาด้วย ซึ่งกำหนดทำในกลางเดือนสิบ ด้วยถือว่าเป็นวาระที่บรรพชนที่ล่วงลับไปแล้วเป็นผีญาติและมีโชติมาตรมาคอยรับส่วนบุญกุศลที่มีผู้ทำอุทิศให้ ผู้ที่ปล่อยปละละเลยไม่ทำบุญกุศลให้ในวาระดังกล่าว จะถือว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความกตัญญูกตเวทิต และจะได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากบรรพชนเหล่านั้นจะให้ร้ายต่าง ๆ นอกจากความเชื่อพื้นฐานที่กล่าวมาชุมชนชาวไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรม ในช่วงเดือนสิบได้ปักดำข้าวกล้าลงในไร่นาเสร็จแล้วกำลังออกงามและรอเก็บเกี่ยว จึงมีเวลาว่างพอที่จะทำบุญและขอบพระคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ที่ช่วยปกป้องรักษาพืชผลในไร่นาให้เกิดผลดีควบคู่กันไปด้วย

การทำบุญจะมี “ข้าวยาคุ (ยาคุ)” เป็นข้าวต้ม ของเหลว และเป็นอาหารเบา ทำด้วยข้าวสาลีที่กำลังตั้งท้อง ต้มในน้ำนมสด เจือด้วยเนยใส น้ำมันและน้ำตาลกรวด ต้มรองท้องก่อนถึงเวลาอาหารหนักแต่ไม่กินให้อิ่ม ความเป็นมาตามตำนานที่เกี่ยวข้องกับข้าวยาคุนี้มีว่า มีพี่น้องชวานาสองคนปลูกข้าวในไร่นากว้างใหญ่ พี่ชายชื่อว่า “มหากาล” และน้องชายชื่อว่า “จุลกกาล” ในฤดูปลูกข้าวช่วงที่ข้าวกำลังตั้งท้องออกรวง จุลกาลมีความเห็นว่าควรนำข้าวนั้นมาปรุงถวาย พระพุทธเจ้า (พระวิปัสสี) จึงนำความไปปรึกษากับพี่ชาย แต่มหากาลไม่เห็นด้วย เนื่องจากไม่เคยมีผู้ใดทำมาก่อน อีกทั้งเกรงว่าจะเสียข้าวไปไม่น้อย ด้วยความตั้งใจของจุลกกาล จึงมหากาลได้แบ่งไร่นาออกเป็น ๒ ส่วน และจุลกกาลได้นำเมล็ดข้าวในส่วนของตนที่กำลังตั้งท้องไปทำข้าวยาคุถวายพระพุทธเจ้า ด้วยคำอธิษฐานว่า “ด้วยศัพทสาลีทานนี้ จงเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าบรรลุนิเวศก่อนชนทั้งปวง” ทำให้ข้าวในนามีความเจริญงอกงามดี จุลกาลได้ทำรวมทั้งหมด ๔ ครั้ง ซึ่งต่อมาจุลกกาลได้กลับชาติมาเกิดเป็น พระอัญญาโกณฑัญญะ และเป็นบุคคลแรกที่บรรลุนิเวศตามทีปรารถนา

“ข้าวปายาส” เป็นข้าวสุกที่หุงเจือด้วยน้ำนมโคและน้ำตาล เป็นข้าวเปียกเจือนม ส่วนข้าวปายาสที่เจือด้วยนมและน้ำมัน ใช้เป็นของหวานเรียกว่า “ข้าวมธุปายาส” การทำข้าวปายาสนี้ไม่กำหนดเฉพาะฤดูสารท บางครั้งก็ทำกินกันเป็นการทั่วไป ความเป็นมาตามตำนานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มีว่า “นางสุชาดา” บุตรสาวเศรษฐีได้ปรุงอาหารไปแค้น และเห็น พระพุทธเจ้า (พระสมณโคดม) ก่อนตรัสรู้ได้ประทับอยู่ใต้ต้นไทร (นิโครธ) เข้าใจว่าเป็นเทพยดา จึงให้นำข้าวมธุปายาสไปถวาย และเป็นอาหารมื้อสุดท้ายก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยมีความเชื่อกันว่า ข้าวมธุปายาสเป็นอาหารวิเศษ ทำให้ร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัย อุดมด้วยสติปัญญาและเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต เมื่อชนชาวไทยได้นำมาทำตามในภายหลัง วิธีปฏิบัติและรายละเอียดเกี่ยวกับข้าวปายาสย่อมต่างออกไปบ้าง

“กระยาสารท” เป็นขนมที่เดิมนิยมทำในพิธีช่วงฤดูสารท กวนด้วยถั่ว งา และข้าวเม่า ข้าวตอกผสมกับน้ำตาล เมื่อทำในพิธีสารท (สิ้นเดือนสิบ) ของที่ทำในพิธีนี้จึงเรียกว่า “กระยาสารท” ส่วน “ข้าวกระยาทิพย์” เป็นขนมอันโอชะ และหากทำตามแบบโบราณจะมีเครื่องปรุงถึง ๑๐๘ ชนิด แต่หลักๆ จะมี ๙ อย่างคือ น้านมข้าว เนย น้าอ้อย น้าผึ้ง น้าตาล นม ถั่ว งา และข้าวเม่า การกวนแต่ละครั้งจะประกอบพิธีกรรมหลายอย่าง ใช้สาวพรหมจารีเป็นผู้กวน ฟืนต้องใช้ไม้ชัยพฤกษ์หรือไม้พุทรา และต้องจุดด้วยไฟที่เกิดจากแสงแดดผ่านแว่นขยายที่เรียกว่า “สุริยกานต์” เท่านั้น และมักจะกวนในพิธีสารท บางทีก็เรียกว่า “ข้าวทิพย์” หรือ “กระยาทิพย์” อีกด้วย

อาหารในพิธีที่มีการปรุงเป็นพิเศษนี้ ตามความเชื่อถือเป็นข้าวศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้ผู้กินพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ มีความสุขสวัสดิ์และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต จึงมีชื่อเรียกในลักษณะอื่นอีกว่า “ข้าวพระเจ้าหลวง” และ “ข้าวบุทกข์บ่ยาก” การกวนข้าวกระยาทิพย์จึงทำเป็นประเพณีในเทศกาลสำคัญอื่น ๆ นอกเหนือจากงานพุทธานุสัทธิ ในภาคใต้สมัยก่อนนิยมทำกันในงานบวชนาค และในช่วงขึ้น ๑๓ - ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งต่อเนื่องกับวาระมาฆบูชาด้วย

พิธีสารทได้เข้ามาเป็นพระราชพิธีอันหนึ่งและทำกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เรียกว่า “พิธีภัทรบท” ดังที่ นางนพมาศ ได้กล่าวว่า “ทางพุทธศาสน์พระราชพิธีนี้ เป็นสมัยหม่อมมหาชนกระทำมธุปายาสยาคุ อังกาสพระภิกษุสงฆ์ ทั้งบุชาพระรัตนตรัยด้วยพรรณผ้ากระทำเป็นธง แล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติอันไปสู่ปรโลก นี่เป็นพิธีของราชกรูรเขาทำกัน ส่วนที่เป็นพิธีหลวงนั้นนางนพมาศได้กล่าวว่าราชบุรุษชาวพนักงาน ตกแต่งโรงพิธีในพระราชนิเวศน์ ตั้งก้อนเส้าเตาเพลิงแลสัสมการะเครื่องใช้เบ็ดเสร็จ นายนักการระหารหลวงก็ เก็บเกี่ยวครุภสาลีและรวงข้าวมาตากด้าเป็นข้าวเม่า ข้าวตอก ส่งต่อมณเฑียรวังเวรเครื่อง นายพระโคกักริด น้าชีรารสมาส่งดุงเดียวกัน ครันได้ฤกษ์รับสั่งให้จำชาวเวรเครื่องทั้งปวง ตกแต่งปรุงมธุปายาส ปรุงปนระคน เจือลั่นแต่ของโอหารส มีชันทสกร น้าผึ้ง น้าอ้อย น้าตาล นมสด เป็นต้น ใส่ลงในภาชนะซึ่งตั้งบนเตาเพลิง จึงให้สาวสำอากวนมธุปายาสโดยสังเขป ชาวดุริยางค์ดนตรีก็ประโคมพิณพาทย์ ช้อง กลอง เล่นการมหรสพ ระเบงระบำ ลั่นแต่นารี แล้วพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยราชบริพารนำข้าวปายาสไปถวายพระมหาเถรานุเถระ” ทรงทำเป็นประเพณีสืบต่อกันมา ในสมัยกรุงศรีอยุธยาพระราชพิธีนี้เรียกว่า “พิธีภัทรบทพิธีสารท” เป็นการ ทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และถือเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา

พิธีสารทต่อมานอกจากมีข้าวมธุปายาสก็มีการกวนข้าวทิพย์ ซึ่งประกอบด้วยถั่ว งา ยาคุ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวเม่า ข้าวสาร ลูกบัว มันเทศ กระจับ เมล็ดถั่วล้า น้านมโค น้าผึ้ง น้าอ้อย มะพร้าวอ่อน มะพร้าวแก่ ชะเอม และอื่น ๆ มารวมแล้วกวนให้เข้ากัน ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทำกันเป็นการใหญ่โต ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีนี้เรียกว่า “พระราชพิธีสารทและพระราชพิธีกวนข้าวทิพย์” สมัย รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดฯ ให้มีการกวนข้าวทิพย์และใช้พระเจ้าลูกเธอฝ่ายในทรงกวนและเป็นพระราชพิธี ในระยะต่อมาได้ทำบ้าง งดบ้าง แต่ในรัชกาลหลังๆ มีหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงซึ่งเป็นสาวพรหมจารีเป็นผู้กวน พิธีนี้ทรงทำในเดือนสิบ ทำกัน ๓ วัน นับแต่แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ เวลาบ่ายนิมนต์พระสงฆ์มาสดในโรงพิธี ผู้ที่จะกวนนึ่งข้าวหม่ขาวนึ่งในฉก มีสายสิญจน์โยงมงคล ทรงจุดเทียนรูปเครื่องนมัสการ แล้วอ่าลักษณะอ่านคำประกาศต่อหน้าพระสงฆ์ มีความว่า “การกวนข้าวทิพย์นี้เป็นพระราชพิธีเคย

ทำมาแต่โบราณ ขอประกาศแก่พระสงฆ์ซึ่งจะเจริญพระพุทธมนต์นี้ ขอให้มัจฉิมันด้วยเมตตาและยึดเอาคุณพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และด้วยอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย ขอให้เกิดสวัสดิมงคลและระงับโรคภัยแก่ผู้ที่ได้รับพระราชทานข้าวทิพย์ และต่อไปเป็นคำอธิษฐานว่า ขออำนาจพระราชากุศลที่ได้ทรงทำในเวลานี้จงให้มีพระชนม์ยืนนาน ปราศจากพระโรค ให้ศัตรูเกรงขาม ขอให้ฝนตกเต็มเพียงพองามในเวลาเช้าออกเป็นรวงและผลไม้ต่างๆ เมื่อถึงฤดูขอให้ออกบริบูรณ์ทั่วทุกสิ่งอย่าง”

การเจริญพระพุทธมนต์ วาระแรกนิมนต์พระคณะใต้สวด “เจ็ดตำนาน” วาระสองนิมนต์พระคณะเหนือสวด “สิบสองตำนาน” และวาระสามนิมนต์พระคณะกลางสวด “ธรรมจักร” และ “มหาสมัย” เมื่อสวดจบตามกำหนด (แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐) พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลากลับ จากนั้นจะพระราชทานน้ำมหาสังข์ ไบมะตูม และทรงเจิมสาวพรหมจารีทั้งหมด แล้วทำนางก็นำสาวพรหมจารีไปโรงพิธีซึ่งทำไว้อีกแห่งหนึ่งสำหรับกวนข้าวทิพย์ ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังนั่นเอง

ในโรงพิธีจะมีเตากระทะ ๑๐ เตา ก่อเรียงตามยาวเป็นแถว ๘ เตา เพื่อกวนข้าวทิพย์อยู่ด้านสกัด ๒ เตา สำหรับกวนกระยาสารหน้าเตานั้น ตั้งมีวาทะตะลุ่มถุงเครื่องที่จะกวน ข้างหลังเตายกพื้นต่ำกว่าปากกระทะหนึ่ง สำหรับสาวพรหมจารีนั่งกวนกระทะละคู่ ตามเสาแขวนหิ้งตั้งเทวรูปมีเทียนธูปดอกไม้บูชาตามทิศ ที่ต้นแถวตั้งเครื่องบูชาพานถม ถ้วยแก้วอย่างเครื่องทองน้อย บูชาครูปิตุยา มีขวดน้ำส้ม นมเนยตั้งอยู่ด้วย ผู้กวนสวมสายมงคลและเมื่อนั่งประจำที่แล้ว พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงรินน้ำในมหาสังข์ลงในกระทะ ทรงเจิมพวยที่พาดอยู่ปากกระทะๆ ละ ๒ พวย ด้วยยันต์มหาอุณาโลมทุกเล่ม แล้วทรงรินน้ำในพระเต้าศิลาจารึกอักษร และพระเต้าภัทรปิฐต่อไปทุกกระทะ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทรงรินน้ำส้ม และนมเนยตามไปจนตลอดทั้ง ๘ กระทะ แล้วทำวาลัดเทียบวิเสทซึ่งประจำกระทะเทล่งเครื่องที่จะกวนลงในกระทะ มีกะทิและน้ำตาลที่เคี่ยวได้ที่แล้ว สาวพรหมจารีจับพวยเริ่มกวน ประโคมแตรสสังข์ ช้องชัย พิณพาทย์ มโหรี และมหาราชครูทำพิธีรดน้ำสังข์ทุกกระทะ แล้วก็เสด็จขึ้น จากนั้นสาวพรหมจารีก็เลิกกวน และให้พวกผีพวยมากวนต่อไปจนสุก และกระยาสารอีก ๒ กระทะก็กวนพร้อมกัน หลังจากเสร็จการกวนแล้วก็จะพระราชทานแก่พวกผีพวยให้ควักไปได้คนหนึ่งเต็มใบพวยที่จะคอนไปได้ รุ่งเช้าเสด็จออกเลี้ยงพระสงฆ์ แล้วแจกจ่ายข้าวทิพย์แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริวาร จัดเป็นห่อ ๓ ขนาด ขนาดใหญ่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ ขนาดกลางสำหรับข้าราชการบริวารชั้นรองลงมา ก็เป็นอันเสร็จพิธีเกี่ยวกับข้าวทิพย์ ต่อมาพิธีนี้ได้แพร่หลายไปสู่ราษฎรเป็นพิธีราษฎร์ และให้หญิงพรหมจารีเป็นผู้กวน ซึ่งมักกวนกันที่วัด มีพระสงฆ์สวดมนต์และเลี้ยงพระ จากนั้นก็แจกจ่ายให้แก่กันเพื่อเป็นสิริมงคลและระงับโรคภัยได้ จึงเป็นประเพณีที่ทำสืบกันมา แต่ไม่ค่อยจะแพร่หลายนัก ส่วนมากจะทำกระยาสารและเผื่อเผื่อต่อกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท

พ.ศ.๒๔๗๐ ในสมัย รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ตั้ง “พระราชพิธีสารท” ให้เจ้าพระยาวรวงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวัง มีว่า ราชประเพณีแต่ก่อนมาถึงเวลากลางปี เคยมีการพระราชพิธีสารทกวนข้าวทิพย์ข้าวปายาส ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายยาคุณแต่พระสงฆ์ ด้วยประจวบฤดูข้าวในนาแรกออกรวงเป็นกษีรส พอจะเริ่มบริจาคเป็นทานแด่ภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้ เรียกว่า “สาส์ตีพทาน” แต่เว้นว่างมิได้กระทำมาเสียนาน มีพระราชประสงค์ที่จะทรงกระทำในปีนี้ ให้ตั้งพระราชพิธีสารทในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แลแพร่พระราชกุศลแก่พระบรมวงศานุวงศ์ให้รับรวงข้าวอ่อนไปแต่งเป็นยาคุณ บรรจุโลกทำด้วยฟักเหลืองประดับประดาอย่างวิจิตรพิงชมถวายโดยเสด็จในการพระราชกุศลพิธีสารทด้วย

วันที่ ๒๕ กันยายน (วันอาทิตย์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีเถาะ) เจ้าพนักงานแต่งการในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เชิญพระพุทธรูปชัยวัฒน์ทั้ง ๗ รัชกาล และพระสุพรรณบัฏ พระมหาสังข์ พระเด้าน้ำพระพุทธรณ์ ทั้งพระแสงราชวุธจัดตั้งไว้บนพระแท่นเศวตฉัตร ตั้งโต๊ะจีนสองข้างประดิษฐานพระพุทธรูปนรินทร์ราย บนโต๊ะข้างตะวันออกประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช บนโต๊ะข้างตะวันตกตั้งเครื่องนมัสการสรรพสิ่งทั้งปวงสำหรับประกอบพิธี พร้อมกับตั้งตกแต่งโรงพระราชพิธีที่กวนข้าวทิพย์ปายาส ณ สวนศิवालีย์ และแต่งหอเทววิทยาคมพราหมณ์เข้าพิธีเสร็จสรรพ ครั้นเวลา ๕.๐๐ น. หลังเที่ยง เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงศีล อาลักษณ์อ่านประกาศพระราชพิธีสารท จบแล้วพระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดพระพุทธรณ์ สวดพรหมจารีราชอนุวงศ์ที่จะกวนข้าวทิพย์ปายาสฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรณ์ในพระสูตร จบแล้วสมเด็จพระสังฆราชเจ้าถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำพระมหาสังข์ ทรงเจิมพระราชทานสวดพรหมจารี แล้วท้าวนางนำไปสู่โรงพระราชพิธี ณ สวนศิवालีย์ เสด็จพระราชดำเนินไปโรงพระราชพิธี ทรงหลั่งน้ำพระมหาสังข์ลงในกระทะ ทรงเจิมพายแล้วทรงรินน้ำพระพุทธรณ์ในพระเต้าลงกระทะโดยลำดับ หม่อมเจ้าน้อยๆ นำเครื่องปรุงอเนกรสหยอดตามเสด็จไป เจ้าพนักงานเทลงเครื่องกวนลงในกระทะ สวดพรหมจารีกวนข้าวทิพย์ปายาส เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร เครื่องดุริยางค์ พราหมณ์หลั่งน้ำเทพมนต์ลงทุกกระทะเพื่อเป็นสวัสดิมงคล แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ ครั้นกวนข้าวทิพย์ปายาสได้ที่แล้ว เจ้าพนักงานบรรจุเตรียมนำไปตั้งไว้ในมณฑลพระราชพิธี ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๖ กันยายน (วันจันทร์ ขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๑๑ ปีเถาะ) เวลาเช้า เจ้าพนักงานจะได้รับโถงยาคุ ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์มาทูลละอองธุลีพระบาทแต่งมาโดยเสด็จการพระราชกุศล จัดตั้งเรียงไว้ถวายตัว เวลา ๑๐.๓๐ น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงศีล พระสงฆ์ถวายพระพร ทรงทอดพระเนตรโถงยาคุที่แต่งมาถวาย ทรงเลือกปักธงชื่อพระตามพระราชประสงค์จำนงพระราชทานโถงไหนแก่รูปไหนแล้วเจ้าพนักงานยกไปตั้งตามทางที่ประเคนภัตตาหาร ครั้นพระสงฆ์ฉันของคาวแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ประเคนของหวานกับทั้งยาคุแลข้าวทิพย์ปายาส จากนั้นทรงประเคนเครื่องไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วเสร็จพระราชดำเนินกลับ เจ้าพนักงานจำแนกข้าวทิพย์ปายาสพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์กับข้าละอองธุลีพระบาททั่วกันแล้ว เป็นเสร็จการ

นอกจากการทำบุญในฤดูสารทแล้ว ยังมีการทำบุญในโอกาสอื่นตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายของ ๕ อย่างแต่พระสงฆ์ กล่าวคือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ดังเช่นในสมัยพุทธกาลที่เคยถวายแต่พระภิกษุที่อาพาธในฤดูสารท ซึ่งเรียกว่า “สารทิกาพาธ” เป็นไข้ที่เกิดในฤดูสารท มีอาการที่ฉันทอาหาร (จันทน์) และอาเจียน ทำให้ร่างกายซูบผอม เศร้าหมอง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับและฉันบำรุงร่างกายเป็นทั้งอาหารและยา ไม่เป็นอาหารหยาบ ฉันทได้ตั้งแต่เที่ยงวันไปแล้ว เดิมมีการถวายทำได้ในอินเดีย ครั้นเข้ามาสู่ดินแดนในภูมิภาคนี้คงทำให้สำเร็จเป็นยาได้แต่น้ำผึ้ง ผู้ที่จะทำบุญจึงพากันถวายแต่น้ำผึ้งอย่างเดียว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มี “พระราชกุศลตักบาตรน้ำผึ้ง” เช่นกัน และกลายเป็นการตักบาตรน้ำผึ้งเป็นการทั่วไปในระยะต่อมา มีน้ำอ้อย และน้ำตาลกรวดตามไปด้วยผสมผสานกับความเชื่อบางตำนานที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ณ ป่าปาลิไลยก์ พระองค์เดียว มีช้างปารีเยยกะคอยอุปัฏฐากถวายน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค และลิงช่วยหาผลไม้กับน้ำผึ้ง

มาถวายพระพุทธรองค์ เป็นที่ประทับใจนำมาทำและกลายเป็นประเพณีพิธีตักบาตรและแบ่งน้ำผึ้งถวายพระภิกษุสามเณรในวัดนั้น ถือเป็นบุญกุศลแรง

ในการถวายน้ำผึ้งบางทีก็เอาด้ายสายสิญจน์วงเข้ากับบาตร ให้ผู้อื่นจับสายสิญจน์ต่อกันไป มีผู้ว่านำและผู้อื่นกล่าวตาม “สารโท นามาย ภนเต กาโล สมปโต ยตถ ตถาคโต อรหํ สมมาสมพุทโธ สารทิกภาพาเรน อาพาธิกา ภิกขุณํ ปญจ เกสขชานิ อนุญญาสิ สปิปี นวณิตํ เตลํ มธฺ ฆาณิตํ มยันทานิ ตกกาลสทิสํ สมปตตา ตสส ภควโต ปุญญตตานาคํ ทานํ ทาทุกามา เตสุ ปริยาปนํ มธฺ เตลํ จ ฆาณิตํ จ ภิกขุณญเจว สามเณรานญจ โอลโชยาม สาธุ โน ภนเต อยยา ยถาวิภตฺตํ มธฺทานํ จ เตลํ จ ฆาณิตํ จ ปฏิกคณหาตุ อมหากํทิมรตตํ หิตาย สุขาย” ความว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ บัดนี้ฤดูหนาวมาถึงแล้ว พระพุทธรองค์ทรงอนุญาตยา ๕ อย่าง คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย แก่ภิกษุผู้อาพาธด้วยโรคเกิดในฤดูสารทกาล บัดนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะถวายทานตามพระพุทธรูปบัญญัติ จึงถวายน้ำผึ้งเป็นยาอย่างหนึ่ง กับน้ำมัน น้ำอ้อย อันเนื่องในยา ๕ อย่าง นั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าทั้งหลาย จงรับทานของข้าพเจ้าทั้งหลายตามที่ได้แจกไปนั้น ๆ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนานเทอญ” เป็นเสร็จพิธี แต่ในปัจจุบันการตักบาตรน้ำผึ้งมีน้อยลง เนื่องจากน้ำผึ้งหายาก ราคาแพง และเห็นประโยชน์น้อย รวมทั้งมียาแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามาแทนมากขึ้น

พิธีสารทของชนชาวไทยส่วนใหญ่มักกำหนดถือเอาแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นโอกาสการทำบุญ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นอาจจะแตกต่างกันไปในรายละเอียดและวิธีปฏิบัติอยู่บ้าง นอกจากพระราชพิธีและการทำบุญในภาคกลางแล้ว ประเพณีสารทที่น่าสนใจในภาคต่าง ๆ มีดังนี้

ภาคอีสาน ประเพณีการทำบุญเดือนสิบ กระทำในวาระขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เรียกว่า “ทำบุญข้าวสาก” ส่วนชาวภูไทเรียกว่า “ทำบุญข้าวสาด” การทำบุญข้าวสากจะจัดเป็น ๒ ระยะเวลาแรก (ก่อนขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐) ชาวบ้านจะตระเตรียมข้าวเม่าพอง และข้าวตอก (ตอกแตก) อาหารคาวหวานและขนมเพื่อที่จะทำบุญให้ พร้อมคลุกข้าวเม่าพองและข้าวตอกให้เข้ากัน แล้วใส่น้ำอ้อย น้ำตาล ถั่ว งา และมะพร้าวให้เป็นข้าวสาก (กระยาสารท) ไว้ เอาข้าวปลาอาหารไปส่งญาติพี่น้องเพื่อนฝูง ส่วนที่อยู่ห่างไกลอาจจะไปค้างคืน ถามทุกข์สุขต่อกัน ส่งเขาส่งเรา เป็นการผลัดเปลี่ยนกัน สำหรับข้าวสากหรือกระยาสารทจะส่งกันก่อนหรือในวาระทำบุญก็ได้ เรียกว่า “ส่งข้าวสาก” ระยะเวลาสอง (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐) เวลาเช้าชาวบ้านจะไปทำบุญตักบาตรที่วัด อุทิศส่วนบุญกุศลให้ญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว บางครั้งอาจจะอยู่วัดรักษาศีลฟังเทศน์ด้วย ครั้นถึงเวลาใกล้เพลก็นำภัตตาหารไปถวายพระสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง มีห่อข้าวน้อย ห่อข้าวใหญ่ ข้าวสากและอาหารอื่น ๆ รวมทั้งเตรียมสิ่งของถวายภัณฑ์เทศน์ด้วย เมื่อถึงวัดจะจัดภัตตาหารถวายพระสงฆ์ก่อน บางแห่งมีการจัดทำเป็นสลาก ชาวบ้านจับลูกซื้อพระภิกษุรูปใดก็ถวายรูปนั้นเช่นเดียวกับการทำบุญสลากภัต จึงทำให้เข้าใจว่าการทำบุญข้าวสากก็คือ การทำบุญด้วยวิธีการถวายตามสลาก

สำหรับห่อข้าวน้อย ห่อข้าวใหญ่ จะแจกกันเอง ห่อข้าวน้อยเมื่อแจกกันแล้วก็แก้ห่อออกกินที่วัดในขณะนั้น ส่วนห่อข้าวใหญ่จะเอากลับไปบ้านเก็บไว้ในวาระต่อไป ด้วยเป็นพวกของแห้ง (ปลาแห้ง เนื้อแห้ง ฯลฯ) สามารถเก็บไว้ได้นาน ต่างแฝงด้วยคิดว่า ของที่แจกกันนั้นมีประโยชน์ในปัจจุบัน (โลกนี้) และในอนาคต (ปรโลก) แต่ประเพณีการแจกห่อข้าวในปัจจุบันเกือบไม่มีแล้ว จะมีก็แต่เพียงจัดอาหารไปถวายแต่พระสงฆ์พร้อมด้วยข้าวสากหรือกระยาสารทเท่านั้น ส่วนข้าวสากที่จะนำไปแจกเหมือนกับกระยาสารททางภาคกลางนั้น

มีวิธีห่อที่ต่างออกไป จะห่อด้วยใบตอง กลัดด้วยไม้กลัด หัวท้ายมีรูปลักษณะคล้ายข้าวต้มมัด และตรงปลายทั้งสองข้างที่เรียกว่าสันตองไม่ต้องพับเข้ามา ของที่ใส่ในห่อมีข้าวต้ม (ข้าวเหมือนแบบข้าวต้มมัด) ข้าวสาก แกงเนื้อ แกงปลา หมาก พลู บุหรี ฯลฯ ห่อแล้วเย็บติดกันเป็นคู่ ๆ เอาไปห้อยไว้ตามต้นไม้ รั้วบ้าน แล้วตีกลองหรือโปงเป็นสัญญาณให้เปรตมาเอาไป ทิ้งไว้ชั่วพักหนึ่ง กะเวลาที่เปรตได้มารับอาหารที่ห้อยไว้นั้นไป จากนั้นชาวบ้านก็แย่งกันชุลมุน เรียกว่า “แย่งเปรต” ของที่แย่งเปรตมานั้นจะเอาไปไว้ตามไร่นาเพื่อเลี้ยงตาแฮก (ยักษ์นี่หรือเทพารักษ์) ผู้รักษาไร่นาและเคยเลี้ยงมาเมื่อตอนเริ่มทำนา (ในเดือน ๖) มาครั้งหนึ่งแล้ว และเอาไปกิน จะทำให้มีสุขภาพอ่อนท้วนสมบูรณ์ และไม่เจ็บไข้ได้ป่วย

ภาคใต้ คนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการทำบุญประเพณีนี้มาก แทบทุกบ้าน ทุกวัดและทุกท้องถิ่นเมื่อถึงกำหนดตามวาระในรอบปี จะนำอาหารคาวหวาน ขนม และสิ่งจำเป็นพื้นฐานไปทำบุญที่วัด ซึ่งจะรู้จักกันในนาม “ประเพณีทำบุญเดือนสิบ” “ประเพณีทำบุญวันสารท” หรือ “ประเพณีรับส่งตายาย” พิธีกรรมจะเน้นการทำบุญกุศลอุทิศให้แก่ดวงวิญญาณพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และญาติที่ล่วงลับไปแล้ว (เปตชน) โดยเฉพาะผู้ที่มีบาปกรรม ต้องทนทุกข์เวทนารับโทษอยู่ในอบายภูมิ ในปีหนึ่งจะได้รับอนุญาตให้มาพบญาติในมนุษยภูมิได้ ซึ่งจะถือทำกัน ณ วัดที่อยู่ใกล้หรือที่เป็นภูมิลำเนาของตน และอาจสับเปลี่ยนกันไปวัดที่เป็นภูมิลำเนาฝ่ายบิดาบ้าง ฝ่ายมารดาบ้าง ซึ่งจะถือทำกันในวาระแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๐ เรียกกันว่า “วันรับตายาย” เป็นสารทเล็ก ทำแบบง่าย ๆ ด้วยนำภัตตาหารไปทำบุญที่วัดในลักษณะจัด “หุมรับเล็ก” ในระยะแรก หลังจากนั้นจะเป็นช่วงการดูแลตายาย จนถึงวาระที่จะกลับไปสู่ภูมิเดิม กำหนดแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เรียกกันว่า “วันส่งตายาย” เป็นสารทใหญ่ จึงจัด “หุมรับใหญ่” อีกระยะหนึ่ง และให้ความสำคัญในวาระส่งยิ่งกว่า (บางท้องถิ่นอาจถือทำกำหนดแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐) กล่าวคือ เมื่อท่านมากก็ทำบุญรับ เมื่อท่านกลับก็ทำบุญส่ง เป็นการทดแทนบุญคุณบุพการีหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หากไม่มีใครเป็นธุระทำบุญกุศลให้ ตอนกลับก็จะอดอยาก ไม่มีอะไรเลี้ยงชีพ และสาปแช่งลูกหลานที่เพิกเฉย คิดและความเชื่อในส่วนนี้รายละเอียดอาจจะแตกต่างจากพิธีสารทเดิม และในภาคอื่นอยู่บ้าง

ประเพณีการทำบุญเดือนสิบ ส่วนหนึ่งจะมีการจัดหุมรับ (สำหรับ) เป็นภัตตาหารสำหรับถวาย แต่พระสงฆ์ ประกอบด้วยอาหารคาวหวาน และผลไม้ตามฤดูกาลในท้องถิ่น ให้พระภิกษุจับสลากแล้วให้ศิษย์เก็บไว้ หรือที่เรียกว่า “สลากภัต” ถวายในช่วงเช้าก่อนเพล การยกหุมรับที่เตรียมไว้ไปวัดบางแห่งมีการแห่หุมรับ และแต่งเป็นเปรตในลักษณะต่าง ๆ เข้าร่วมขบวนด้วย นอกจากการทำบุญให้ทานแล้ว จะมีการนำอาหารและสิ่งของส่วนหนึ่งที่จัดไว้ต่างหากไปตั้งไว้ให้เปรต ซึ่งมักจะเป็นอาหารและสิ่งของที่ผู้ล่วงลับไปแล้วชอบ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่อย่างละเล็กละน้อย พร้อมด้วยเงินวางไว้บนร้านสูงพอสมควร ที่เรียกว่า “ร้านเปรต” หรือ “หลาเปรต” เช่นพิธีไสยเวท บนร้านมีสิ่งที่จะขาดมิได้ ๕ อย่าง คือ ขนมพอง (หมายจะให้เป็นแพลอยข้ามห้วงมหรธพข้ามวิภูสงสาร) ขนมลา (หมายจะให้เป็นเครื่องนุ่งห่มแพรพรรณ) ขนมกงหรือขนมไข่ปลา (หมายจะให้เป็นเครื่องประดับ แหวน กำไล) ขนมดีข้า (หมายจะให้เป็นเบี้ยไว้ใช้สอย) และขนมบ้า (หมายจะให้เป็นลูกสะบ้าสำหรับเล่นรับสงกรานต์) ถ้า ๖ อย่าง จะมีขนมลาลอยมัน (หมายจะให้เป็นฟูกหมอนหนุนนอน) ด้วยเป็นเครื่องเช่นสรวงผู้ที่ตายไปแล้ว ที่ร้านหรือหลา (ศาลา) จะมีสายสิญจน์วงรอบ และปลายอีกข้างหนึ่งโยงมาสำหรับพระสงฆ์ชักบังสุกุล พร้อมกับให้ชาวบ้านกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ครั้นเก็บสายสิญจน์เสร็จก็จะมีการหยิบเอาอาหาร ขนม และผลไม้จากร้านหรือหลานั้นนำมากินกันอย่างสนุกสนาน

เรียกกันโดยทั่วไปว่า “การชิงเปรต” ด้วยถือว่าเป็นสิ่งของที่เกี่ยวเนื่องกับผู้ที่ตนเคารพนับถือ ผ่านพิธีกรรม และบรรพชนทั้งหลายได้รับประโยชน์อย่างบริบูรณ์แล้ว จึงเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัวอย่างยิ่ง

“การชิงเปรต” ถือเป็นกิจกรรมประเพณีที่ทำกันต่อจากการทำบุญในเทศกาลสารท ตามความเชื่อและการนับถือผีบรรพบุรุษในภาคใต้ ด้วยลูกหลานจะนำเอาสิ่งของที่เช่นไหว้บูชาบนร้าน หรือหลานนั้นมากินกัน ต่อจากที่ได้มีพิธีการอุทิศส่วนบุญกุศลแล้ว คำว่า “เปรต (ส)” หรือ “เปต (บ)” ในความหมายเดิม มิได้หมายถึงเฉพาะผู้ที่ตายไปแล้ว มีบาปกรรม ทุกข์ยากลำบาก ไปเกิดในอบายภูมิหรือแดนทุกข์ ดังที่เข้าใจเพียงนัยเดียวเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงบรรดาบรรพชนทั้งหลายที่ล่วงลับหรือจากโลกนี้ ไปก่อนแล้วทุกคน การตั้งร้านหรือหลาให้เปรตจึงเป็นการกตัญญูของลูกหลาน ก่อนที่เปตชนเหล่านั้นจะกลับไปสู่ภูมิเดิม หลังจากรับและเลี้ยงดูก่อนนี้แล้ว ในการส่งซึ่งเป็นวาระสุดท้ายจะเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ให้อิมหน้าสำราญ ไม่ให้อดอยาก และมีเสบียงฝากกลับไปใช้ในเบื้องหน้าได้ เมื่อเสร็จพิธีถวายภัตตาหารและพระสงฆ์อนุโมทนาแล้ว เปตชนก็คงอำนวยอวยพรให้ และลูกหลานต่างนำสิ่งของบนร้านหรือหลานนั้นมากินกัน ถือเป็นสิริมงคลในชีวิตดังกล่าวแล้ว บางวัดอาจสร้างหลาเปรตไว้สูง บางที่ก็มีเสาเพียงต้นเดียว เกลาจนสิ้น และขโลมด้วยน้ำมัน เมื่อถึงเวลาชิงเปรตเด็ก ๆ จะแย่งกันปีนขึ้นไป บ้างก็ตก ลื่น หรือถูกดึงลงมา แต่ต่างพยายามจนกว่าจะมีผู้ชนะการปีนถึงหลาเปรต ในขั้นตอนนี้ดูจะเป็นการตื่นเต้น สนุกสนาน และขุสมุนไปบ้าง เป็นที่ฮือฮาระหว่างกัน การชิงเปรตมิได้ถือเป็นอัมงคลแก่ผู้ที่นำเอาหรือกินสิ่งของที่ตั้งไว้นั้นตามสำเนียงและภาษาที่สื่อความหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบันแต่ประการใด ในทางตรงกันข้ามตามนัยเดิม ได้ให้ความหมายที่กว้างกว่า เน้นสาระที่แท้จริงว่า เปตชน หมายถึง บรรพชนและผู้ล่วงลับไปก่อนแล้วทั้งปวง โดยผู้ที่อยู่ข้างหลังเป็นผู้กตเวทีทำบุญอุทิศไปให้ การชิงเปรตจึงถือเป็นมงคล มีคุณค่า สร้างกิจกรรมประเพณี ส่งเสริมจริยธรรมและคุณธรรมให้แก่คนรุ่นหลังที่ยังมีชีวิตอยู่มากมายเกินกว่าที่คาดคิด มิได้ติดอยู่กับคำว่า “เปรต” ตามสำเนียงและความหมายที่แคบดังที่เข้าใจในปัจจุบัน กล่าวคือ ความหมายเดิมกินความกว้าง และมีสาระที่เป็นมงคลที่ต่างไปจากนี้ และผู้ที่อยู่หนหลังก็มีใจใคร่อื่นไกลต่างเป็นลูกหลานของผู้ที่จากไปก่อนนี้ทั้งสิ้น ด้วยความรักใคร่ผูกพันเปตชนที่มีต่อกันมาไม่เสื่อมคลาย

นอกจากการถวายภัตตาหารในลักษณะสลากภัตและตั้งเปรตตามคติความเชื่อแล้ว จะต้องจัดข้าวของให้ตายายในวาระนี้ด้วย บางท้องถิ่นก็เรียกว่า “การจัดหุมรับ” หรือ “ของส่งตายาย” เป็นเสบียงที่สามารถเก็บไว้ได้นาน เช่น ข้าวสาร กะปิ เกลือ น้ำปลา น้ำมัน หอม กระเทียม พริกเขียว พริกทอง ใต้ ไม้ขีดไฟ ฯลฯ รวมทั้งเครื่องครัว หม้อ ไห กระทะ ถ้วย ชาม ฯลฯ ที่จำเป็น ซึ่งจะจัดเป็นหุมรับหรือใส่ภาชนะ เป็นครอบครัวรวมกันในหมู่ญาติหรือเป็นกลุ่ม แต่ในปัจจุบันสิ่งของที่จัดเป็นเสบียงค่อนข้างจะลดความสำคัญลง เนื่องจากวัดไม่มีโรงครัวและไม่มีผู้ที่จะช่วยจัดทำอาหารถวายพระภิกษุสามเณร เมื่อเสร็จพิธีการแล้วมักจะนำไปแลกมาเป็นตัวเงินสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายของวัด หรือปรับเปลี่ยนมาเป็นสิ่งของร่วมสมัยที่หาได้สะดวกและมีความจำเป็น เช่น อาหารกระป๋อง อาหารสำเร็จรูป หลอดไฟฟ้า พัดลม ฯลฯ เป็นต้น และบางส่วนที่มีจำนวนมากก็นำไปจำหน่าย มอบให้สถานสงเคราะห์ หรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ขาดแคลนมา และคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยตามความเหมาะสม นี่คือการส่งตายายโดยทั่วไปในภาคใต้

การรับส่งตายายหรือประเพณีสารทเดือนสิบที่โดดเด่นและรู้จักกันมานานในภาคใต้ก็คือที่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มต้นสืบเนื่องมาจากคติในศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาที่จัดกันทุกวัดและทุกชุมชนในระดับท้องถิ่นตามลำดับมา เป็นงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดในปัจจุบัน ด้วยมุ่งหมายที่จะรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม และเป็นช่วงการทำบุญกุศลอุทิศให้แก่บรรพชนและบรรดาญาติที่ล่วงลับไปแล้ว หากผู้นั้นได้ก่อกรรมทำชั่วไว้เมื่อครั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะได้ไปสู่สุคติเกิดในสวรรค์ แต่ถ้าก่อกรรมทำชั่วก็จะตกนรก เป็นเปรตในอบายภูมิ ทนทุกข์ทรมาน ปีหนึ่ง ๆ ยมบาลจะปล่อยตัวให้กลับมาเยี่ยมลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก เพื่อรับส่วนบุญกุศลที่มีผู้อุทิศให้ในประเพณีสารทเดือนสิบ รวมทั้งเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีของลูกหลานด้วย หากได้รับส่วนบุญกุศลเพิ่มเติมพอย่อมหมดหนี้กรรม จะได้ไปเกิดและมีความสุข ประเพณีสารทเดือนสิบที่จังหวัดนครศรีฯ นิยมกำหนดทำกัน ๓ วัน (แรม ๑๓ - ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐) กล่าวคือ

แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นเวลาจ่าย ในตลาดและในชุมชนจะคึกคัก คลาคลำไปด้วยผู้คนมากมาย ไปจับจ่ายซื้ออาหารสด อาหารแห้ง พืชผัก ข้าวของเครื่องใช้ และขนมที่เป็นสัญลักษณ์ของสารทเดือนสิบ เพื่อเตรียมจัดภัตตาหารถวายแด่พระสงฆ์ และจัดหุมรับตามที่ต้องการ รวมทั้งสิ่งของที่จะเป็นเสบียงตายาย และมอบให้ผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือด้วย

แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นเวลาจัดหุมรับ (สำหรับ) หรือมีการหลอหุมรับ (ฉลองสำหรับ) โดยแต่ละครอบครัวหรือวงศ์ตระกูลจะร่วมกันนำข้าวของและสิ่งต่าง ๆ ที่เตรียมไว้มาจัดเป็นหุมรับให้ดูสวยงาม ซึ่งรูปแบบหุมรับก็ไม่แน่นอน จะจัดเป็นรูปแบบใดก็ได้ แต่ลำดับการจัดของหุมรับจะเหมือน ๆ กัน จะจัด ๔ - ๕ ชั้น เริ่มต้นจะนำกระบุง กระจาด กระจเขอ กะละมัง ถัง หรือถาดมาเป็นภาชนะ แล้วใส่ลงในด้วยข้าวสารตามด้วยหัวหอม หัวกระเทียม พริกแห้ง เกลือ กะปิ น้ำตาล และเครื่องปรุงอาหารต่าง ๆ ต่อไปก็ใส่จำพวกอาหารแห้ง ปลาเค็ม เนื้อเค็ม และพืชผักที่เก็บไว้ได้นาน ๆ เช่น พักทอง พักเขียว เผือก มัน ขมิ้น ฯลฯ จากนั้นก็มีของใช้อื่น ๆ เช่น ไข่ น้ำมันก๊าด น้ำมันมะพร้าว ไม้ขีดไฟ หม้อ กระทะ ถ้วย ชาม เข็ม ด้าย และเครื่องเขียนหมาก สุดท้ายก็ใส่สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของการจัดหุมรับ คือ ขนม ๕ อย่าง (หรือ ๖ อย่าง) ซึ่งมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว จัดลงในภาชนะตกแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้ให้ดูดีที่สุดใน ด้วยความรัก ความผูกพัน ความห่วงใย และความกตัญญูกตเวทีต่อกัน

แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นเวลายกหุมรับ ต่างช่วยกันแบก หาม และทูน นำหุมรับพร้อมด้วยภัตตาหารที่เตรียมไว้ไปวัดที่เป็นจุดหมาย ต่างแต่งตัวอย่างสะอาดและสวยงาม เพราะถือเป็นการทำบุญครั้งสำคัญ วัดที่ไปทำบุญมักจะเป็นวัดในชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงหรือที่ตนศรัทธา การยกหุมรับอาจต่างคนต่างไปรวมกันที่วัด บางครั้งก็มีการประกวดหุมรับ ที่ตัวจังหวัดนครศรีฯ จะมีขบวนแห่หุมรับอย่างยิ่งใหญ่ตระการตาทุกปี ด้วยเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันเก่าแก่ และส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมทั้งได้รับความร่วมมือจากทางการและประชาชน ต่างส่งหุมรับเข้าร่วมกระบวนแห่และร่วมการประกวด ทำให้ประเพณีสารทเดือนสิบมีสีสันและดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น

เมื่อขบวนแห่และนำหมรับมาถึงวัดแล้ว จะร่วมกันถวายอาหารแด่พระสงฆ์ จากนั้นก็จะมี การร่วมกัน “ตั้งเปรต” เพื่อแผ่ส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้จากโลกนี้ไปแล้ว ในอดีตมักตั้งเปรตตรงบริเวณที่ต่าง ๆ ซึ่งคาดว่าเปรตจะเดินผ่าน เช่น หน้าวัดบ้าง กำแพงวัดบ้าง ตามโคนต้นไม้บ้าง และจัดเผื่อสำหรับเปรตที่ไม่มี ญาติ ญาติไม่ได้เตรียมไว้ให้ หรือมีบาปกรรมไม่สามารถเข้าในวัดได้ เป็นต้น ต่อมาได้ตั้งเป็นหลา (ศาลา) ยกให้สูง ดูเป็นสัดส่วนขึ้น และเชื่อว่าการยกหลาให้สูงจะสะดวกแก่เปรตที่จะกินอาหารที่วางไว้ ด้วยเปรตมีรูปร่างสูง ไม่ต้องก้ม ๆ เงย ๆ ฟังดูเข้าทีก็พอจะรับกันได้ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า เปรตที่ชื่อว่า “ปรทัตตูปชีวีเปรต” จะถูกปล่อยขึ้นมาจากนรกเพื่อขอส่วนบุญด้วย

ความเป็นมาของประเพณีสารทเดือนสิบที่จังหวัดนครศรีฯ มีผู้สันนิษฐานว่า ในอดีตเป็น ศูนย์การติดต่อและรับวัฒนธรรมนี้จากอินเดียก่อนดินแดนอื่น แล้วแผ่ขยายไปยังเมืองต่าง ๆ และสู่ภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติการทำบุญให้เปรต (เปตพลี) ด้วยหมายว่าเปรตเป็นผู้ที่ไปก่อนหรือบรรพบุรุษที่ตายไป แล้ว เพื่อพาดวงวิญญาณไปสู่แดนอันเป็นบรมสุขตามที่ปรากฏในพระเวท ต่อมาผสมผสานกับความเชื่อ เกี่ยวกับนรก เกรงว่าผู้ที่ตายไปแล้วอาจจะตกนรกได้ จึงมีวิธีที่จะช่วยไม่ให้ตกนรกตามมาด้วยการทำบุญกุศล ไปให้ และก็มีหลายวิธี ซึ่งเรียกว่า “พิธีศรารท” เป็นทักษิณานุปาทาน ซึ่งมีเค้าโครงมาจากเรื่องเปรตตาม คติพราหมณ์มาก่อน ต่อมาได้ปรับเป็นประเพณีการทำบุญให้บรรพชนตามคติในพระพุทธศาสนาด้วยการถวาย ภัตตาหารแด่พระสงฆ์ในประเพณีสารทเดือนสิบ ในปัจจุบันกลายเป็นสัญลักษณ์คู่บ้านคู่เมืองนครศรีฯ มาช้านาน เมื่อ กล่าวถึงงานเดือนสิบก็ต้องคิดถึงเมืองนครศรีฯ ผู้คนทั้งหนุ่มสาว เฒ่าแก่ เด็กและเยาวชนที่จากภูมิลำเนาไปอยู่ บ้านไกล เมืองไกล เมื่อถึงเทศกาลงานเดือนสิบ แม้จะอยู่ต่างถิ่นต่างเตรียมตัวกลับบ้านเกิดเมืองนอน เพื่อ ร่วมงานประเพณีสารทเดือนสิบโดยพร้อมเพรียง จนเป็นวิถีประเพณีสืบต่อกันมา ถือเป็นประเพณีที่สำคัญสุด ในรอบปี ส่วนในจังหวัดอื่นแทบทุกจังหวัด เช่น สงขลา สุราษฎร์ธานี ชุมพร ฯลฯ อาจจัด ๑ วัน หรือ ๒ วัน คือ แรมค่ำ ๑ และแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ส่วนขนมตามที่กำหนดนั้น บางพื้นที่อาจจะมีขนมลาลอยมัน ขนม ผักบัว (จู้จุน) ยาหนม ต้ม ฯลฯ และผลไม้ในท้องถิ่น เพิ่มเติมแตกต่างกันไปบ้าง

งานเทศกาลเดือนสิบของจังหวัดนครศรีฯ ได้จัดให้เป็นงานใหญ่ ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ณ สนามหน้าเมืองนครศรีธรรมราช มีวัตถุประสงค์เพื่อหาเงินสร้างสโมสรข้าราชการที่ชำรุดมากแล้ว โดย พระภัทรนาวิกจาร์จัญญ (เอื้อน ภัทรนาวิก) นายกรัฐมนตรีราชสโมสร และ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ผู้ว่าราชการ จังหวัด ร่วมกันจัดงานประจำปีขึ้น มีการออกร้านและมหรสพต่าง ๆ งาน ๓ วัน ๓ คืน จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ย้ายสถานที่จัดงานไปยังสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ ๘๔ (ทุ่งท่าลาด) ซึ่งมีบริเวณกว้างและตกแต่งสถานที่ ได้สวยงาม จนเป็นงานประเพณีที่สำคัญที่สุดในจังหวัดนครศรีฯ และในภาคใต้

กล่าวได้ว่า ประเพณีสารทเดือนสิบที่สืบทอดกันมาถึงทุกวันนี้ ทุกพื้นที่ต่างมีความมุ่งหมาย ที่สำคัญและมีที่มาอยู่หลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง และ ผู้ที่ล่วงลับไปก่อนแล้วดังที่กล่าวมาเป็นสาระสำคัญ ให้ผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากได้พ้นทุกข์ เสวยสุข เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นการทำบุญกลางปี และถือเป็นวันกตัญญูกตเวทิตะ ด้วยปรารถนาถึงประโยชน์ผู้อื่น ในปรโลก

ประการที่สอง เป็นการทำบุญถวายผลผลิตจากการเกษตรที่แปรสภาพ และที่ยังไม่แปรสภาพ จัดสำหรับ (หมรับ) อังคาสพระสงฆ์ด้วยพืชผลที่มีได้ปรุงเป็นอาหารขบฉันทันทีที่พระเคน จะเป็นเสปียงเลี้ยงพระภิกษุสามเณรในฤดูกาลหรือช่วงที่ยากต่อการบิณฑบาต มีการถวายภัตตาหารในรูปแบบของสลากภัต แต่พระสงฆ์ มิให้เกิดฉันทาคติจากทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ผู้ศรัทธา และผู้รับ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่พืชพันธุ์ และเกิดความ สุข ความเจริญ แก่ผู้ที่อยู่หนหลัง ด้วยปรารถถึงประโยชน์ตนเองและครอบครัวในปัจจุบัน

ประการที่สาม เป็นการรวมญาติสนิท มิตรสหาย และเพื่อนบ้าน ได้ร่วมกิจกรรมการบุญ การรื่นเริง และแบ่งปันระหว่างกัน เป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมในท้องถิ่น ด้วยกิจกรรมประเพณีนี้ เริ่มต้นจากบ้าน วัด และชุมชน รวมเป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่ ช่วยสนับสนุนด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว เป็นเส้นใยที่เชื่อมโยงถักทอครอบครัว ชุมชน และทุกท้องถิ่น ให้คงไว้ซึ่งความศรัทธา ความรักสามัคคี และความผูกพันต่อกันได้เป็นอย่างดี ด้วยปรารถถึงประโยชน์ผู้อื่นในสังคม

นอกจากนี้บางท้องถิ่น และบางจังหวัดอาจจัดงานประเพณีนี้ตามที่สืบทอดกันมา มากน้อย ตามความเหมาะสม หรือนั้นเฉพาะความมุ่งหมายบางประการ ด้วยผู้ที่อยู่หนหลังได้กระทำตนให้เป็นแบบอย่าง ประกอบบุญกุศลเพื่อแผ่อุทิศให้แก่ผู้คนที่ผ่านมา ก่อนที่จะเป็นผู้รับในอนาคตเช่นเดียวกัน ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเหตุผลและที่มาของประเพณีสารทเดือนสิบตราบจนปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

น.ณ ปากน้ำ (นามแฝง) “ประเพณีไทยต่าง ๆ” สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, พระนคร, ๒๕๒๕
ประยงค์ สุวรรณบุบผา “เทศกาลวันสารทไทย” โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ , ๒๕๔๒
แปลก สนธิรักษ์ “พิธีกรรมและประเพณี” โรงพิมพ์การศาสนา, กรุงเทพฯ , ธันวาคม ๒๕๔๒
พูนพิศมัย ดิศกุล : ม.จ. “ประเพณีไทย” สำนักพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, พระนคร, ๒๕๑๖
เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน) “วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย” คลังวิทยา, พระนคร, ๒๕๑๔
รัชกาลที่ ๕ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒) คลังวิทยา, พระนคร, ๒๕๑๔
ราชบัณฑิตยสถาน “พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฯ พ.ศ. ๒๕๕๔” บริษัท ศิริวัฒนอินเตอร์พรีนซ์ จำกัด (มหาชน) กรุงเทพฯ , ๒๕๕๖